

Андрій Гриценко, Анжеліка Колієнко

**ВІЙСЬКОВО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ, ПРАВОВИЙ ЛАД
ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІГІВЩИНИ
в 1941–1943 рр.**

DOI: 10.58407/litopis.230308

© А. Гриценко, А. Колієнко, 2023. СС BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9107-1394>, <https://orcid.org/0009-0008-5366-8561>

Метою розвідки є дослідження особливостей повсякденного життя сільського населення Чернігівщини в 1941–1943 рр. в умовах військово-адміністративного та правового ладу окупаційної влади. *Методологічну основу* роботи складають загальнонаукові (аналіз, синтез, дедукція, індукція, системний підхід) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-порівняльний та історико-системний) методи й принципи історизму, періодизації, суб'єктивізму, оптимізації обсягу інформації. *Новизна роботи.* У статті на основі документальних джерел уперше здійснено аналіз створеного військово-адміністративного та правового ладу.

Висновки. Авторами статті звернено увагу, що за час окупації в Чернігівській області повсякденне життя сільського населення значно змінилося. Найвищим проявом його погіршення стало спалення окупантами понад 60 населених пунктів Чернігівщини. Завдяки аналізу історичних джерел та наукових робіт ряду вчених авторами статті також визначено суттєві особливості впливу окупаційного режиму на повсякденне життя сільського населення Чернігівщини, проаналізовано їх основні складники: діяльність польових та місцевих комендатур, розгортання репресивних заходів щодо населення з уведеною системою покарань від штрафів, обмежень до розстрілів та тотальним контролем за життям і діяльністю місцевої людності. Ця каральна політика фактично була помстою окупантів мирним жителям за співпрацю з тутешніми радянськими партизанами. У статті наведено ряд прикладів знищення німецько-нацистськими загарбниками місцевих мирних жителів на теренах Чернігівщини протягом 1941–1943 р. Також визначено, що організований загарбниками окупаційний режим призвів до великих людських втрат серед мирних мешканців сіл та невеличких містечок Чернігівщини, складних умов повсякденного життя через запровадження окупантами жакливого правового становища населення та вивезення людей до Німеччини.

Ключові слова: повсякденне життя, населення, селяни, пропаганда, Чернігівщина, окупанти, нацисти, режим, порядок.

Масове знищення німецько-нацистськими загарбниками місцевих мирних жителів сіл та селищ на теренах Чернігівщини протягом 1941–1943 рр. базувалося на чітко прописаній правовій основі та ідеології націонал-соціалізму. За час окупації, у ході німецько-радянської війни, у Чернігівській області повсякденне життя сільського населення значно змінилося. Найвищим проявом його погіршення стало спалення окупантами понад 60 населених пунктів Чернігівщини. Ця каральна політика, фактично, була помстою окупантів мирним жителям за співпрацю з тутешніми радянськими партизанами. Найбільшими за чисельністю людських жертв є злочини окупантів у селищі Корюківка (Корюківський район, де знищено 6700 мешканців) та в с. Козари (колишнього Носівського, а з 2020 р. – Ніжинського району, закатованими були 4000 селян).

Різні аспекти повсякденного життя сільського населення Чернігівщини в 1941–1943 рр. залишаються малодослідженими. Зокрема, перелік спалених сіл уперше був надрукований у 1972 р. в серійному виданні «Історія міст і сіл УРСР. Чернігівська область»¹. У 1980-х рр. побачила світ серія документальних та художніх матеріалів про спалені села Української РСР під назвою «Дзвони пам'яті», включаючи й Чернігівщину², та праця-меморіал «Вінок безсмертя» (1987 р., за редакцією О. Федорова)³. Проте, це були науково-популярні, а не наукові видання.

¹ Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. Чернігівська область. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. 780 с.

² Дзвони пам'яті: книга про трагедію сіл Сумщини та Чернігівщини, знищених фашистами у роки війни: худ. та докум. твори / Упоряд.: Л.Н. Горлач та ін. Київ: Радянський письменник, 1986. 279 с.

³ Вінок безсмертя: Книга-меморіал / Редкол.: О.Ф. Федоров (голова), В.А. Маняк (керівник колективу авт.-упорядників). Київ: Вид-во політичної літератури України. 1987. 578 с., іл.

Серед напрацьованих українських вчених із цієї теми слід виокремити праці останніх десятиліть: А. Кентія та В. Лозицького⁴, І. Дерейка⁵, які охарактеризували наслідки окупаційного націонал-соціалістичного та радянського терору. Цю проблематику також розвивали угорські історики К. Унгварі⁶, Т. Краус та Є. Варге⁷, які доволі ґрунтовно розглянули участь угорських військових у спаленні мирних жителів сіл на теренах Чернігово-Сіверщини. Автори статті⁸ також досліджували різні аспекти розгортання радянського Руху Опору в означений період. В останні роки Є. Шаповаленком⁹ було захищено дисертацію, а також авторськими колективами підготовлено ряд збірників документів та матеріалів¹⁰.

На жаль, у роботах перерахованих вище науковців не були подолані межі локальності, а також не відбулося чіткого осмислення проблем повсякденного життя мешканців суто Чернігівської області. Використання термінів «каратели», «німецький каральний загін», «фашисти» дезорієнтує та не дає можливості реконструювати портрет осіб, що здійснювали ці страшні злочини проти людяності. Для розуміння повсякденного життя селян Чернігівщини в 1941–1943 рр. необхідно ще аналізувати багато джерел та літератури.

Виходячи із ситуації, що склалася, метою роботи є ґрунтовне дослідження історії повсякденного життя сільського населення Чернігівщини в 1941–1943 рр. в умовах військово-адміністративного та правового ладу окупаційної лади. Завданнями статті є визначення суттєвих особливостей впливу окупаційного режиму на повсякденне життя сільського населення Чернігівщини в 1941–1943 рр. з аналізом їх основних складників: діяльності польових (фельдкомендатур) та місцевих комендатур (орткомендатур); розгортання репресивних заходів щодо населення з уведеною системою покарань від штрафів, обмежень, вивезення людей до Німеччини до розстрілів та тотальним контролем за життям і примусовою працею місцевої людності. Важливим є також питання військово-адміністративного ладу, який тоді існував для місцевого населення.

Після окупації в 1941 р. Чернігівська, Сумська, Харківська, Донецька області та Крим належали до зони дії військової адміністрації, де всі нагальні питання вирішувалися VII відділом штабу групи армій «Південь»¹¹. Саме цей штаб керував Чернігівщиною в 1941–1943 рр. Його головна польова комендатура № 399 розташовувалася у м. Конотоп (Сумська обл.). Існували ще дві польові комендатури (фельдкомендатури) FK № 197 (м. Ніжин, Чернігівська обл.) та FK № 194 (м. Шорс, нині – Сновська Чернігівська обл.), які підпорядковувалися безпосередньо головній¹². Цим фельдкомендатурам звітували всі місцеві комендатури (орткомендатури). Так, до FK № 194 належали такі орткомендатури: № 358 (м. Ріпки), № 431 (м. Мена), № 743 (м. Чернігів), № 762 (м. Холми), № 884 (м. Бахмач), № 1314 (м. Новгород-Сіверський). До FK № 197 підпорядковувалися 2 орт-

⁴ Кентія А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944). Київ: Генеза, 2005. 408 с.

⁵ Дерейко І.І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.). Київ: Інститут історії України, 2012. 174 с.

⁶ Унгвари К. Венгерские оккупационные войска на Украине в 1941–1942 гг. *Клио*. 2011. № 2–3 (53–54). С. 54–55, 56–59.

⁷ Краус Т., Варга Е.М. Венгерские войска и нацистская истребительная политика на территории советского Союза. *Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований*. 2015. № 1 (6). С. 91–99.

⁸ Грищенко А.П. Формування Глухівського партизанського загону: правда і вимисли. *Сіверщина в історії України*. Ніжин, 2021. Вип. 14. С. 286–288; Коліснюк А.А. Роль партизанських з'єднань у спаленні сіл та селищ Чернігівщини в 1941–1943 рр. *Студентські історичні студії*. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2022. № 8. С. 19–23; Його ж. Участь 105-ї угорської дивізії в репресивних акціях на теренах Чернігівщини в 1941–1943 рр. *Матеріали щорічної звітної науково-практичної конф. здобувачів фахової передвищої, вищої освіти та молодих учених «Освіта і наука XXI століття: молодіжний вимір»*. (м. Глухів, 11–12 березня 2021 р.). Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2021. С. 116–118.

⁹ Шаповаленко Є.Ю. Повсякденне життя сільського населення Чернігівщини в роки окупації (1941–1943 рр.): дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Чернігів: Національний університет «Чернігівський колегіум», 2018. 381 с.

¹⁰ Спалені села і селища Чернігівщини в 1941–1943 рр.: злочини проти цивільного населення. Збірник документів і матеріалів // Чернігівська обласна державна адміністрація, Чернігівська обласна рада, Український інститут національної пам'яті, Пошукове агентство по створенню науково-документальних серіалів «Книга Пам'яті» та «Реабілітовані історією» / Упоряд.: С.В. Бутко, О.В. Лисенко; Відп. ред.: Р.І. Пилявець. Чернігів: Десна Поліграф, 2013. 224 с.; Чернігівщина в роки нацистської окупації: Документи і матеріали. Чернігів: Вид-ць Лозовий В.М., 2013. 496 с.

¹¹ Веденєв Д. Корюківка. Імена нацистських катів стають відомі. *Історична правда*. 2013. 1 березня. URL: <http://www.istravda.com.ua/articles/2013/03/1/115268/>; Науменко В., Нестеренко В. Зона військової адміністрації 1941–1943 рр.: основні напрями окупаційної економічної та соціальної політики. *Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Історичні нариси*. Київ: Наукова думка, 2011. С. 368–391. *Інститут історії України*. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/11.pdf>; Нестеренко В.А. Умови розгортання радянського партизанського руху в 1941 – на поч. 1942 рр. *Сумський історико-архівний журнал*. 2012. № XVIII–XIX. С. 106–110. *eSSUIR*. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/30049>.

¹² Вінок безсмертя... С. 63.

скомендатури в м. Прилуки (№ 317) та м. Козелець (№ 770)¹³. Уся ця система комендатур забезпечувала правове, адміністративне та військове керівництво антипартизанськими операціями. Зауважимо, що с. Єліно у березні 1942 р. було спалено за командування фельдкоменданта Імри Чендеша. Уже згадане містечко Корюківка в березні наступного року знищили за особистим розпорядженням керівника штабу головної польової комендатури № 399 Баєра Бруно Франца¹⁴.

Окружні управи районного та місцевого рівнів почали активно формуватися ще восени 1941 р. Це було своєрідне цивільне управління. Вони забезпечували виконання всіх наказів вищих органів влади гітлерівської адміністрації. Одним із найважливіших завдань цих відомств було піклуватися про своєчасне постачання харчових продуктів та продовольчих товарів нацистам. Старости та їх безпосередні помічники мали дбати про регулярний експорт м'ясо-молочної продукції, зернових культур, деревини до Німеччини. «Сільські бухгалтери» займалися обліком оподаткування місцевих жителів. На старост також покладався обов'язок організації нічної охорони, залучення місцевих жителів до ремонтних дорожніх робіт, повернення майна розкуркуленим особам, нагляд за роботою шкіл і навіть збір інформації про місцевий комуністичний актив. Звичайно, що були люди, які підтримували німецько-нацистську адміністрацію і беззаперечно виконували всі доручення, але більшість робили лише видимість «відданої праці» і хотіли скоріше позбавитися окупантів¹⁵.

Міські та районні управи мали проводити агітацію проти підтримки партизанського руху. Також вони займалися формуванням списків для примусового вивезення населення на роботи до гітлерівської Німеччини, плануванням посівної кампанії. Люди мали право писати скарги до міських та районних управ, але, зазвичай, із цього нічого доброго не виходило. З 1942 р. з'являється посада бургомістра. Під його особистим контролем перебувала вся документація, що стосувалася земельних та фінансових питань. Зауважимо, що податки, які збиралися кожного місяця, передавалися у співвідношенні 60:40 окупантам та витрачалися на зарплати місцевої поліції або на заохочення для найбільш активних «інформаторів»¹⁶. Уся нормативно-правова база репресивної політики окупаційних органів управління ґрунтувалася на документах Третього Райху.

Відомо, що на початковому етапі окупації в 1941 р., перш за все, підтримувалися всі можливі репресивні заходи щодо населення Чернігівщини. Таке формування «правової системи» почалося з наказу начальника штабу Верховного командування Вермахту Вільгельма Кейтеля від 16 вересня 1941 р. Репресивна політика була нормативно конкретизована в жовтні 1941 р.¹⁷ До речі, ініціаторами збільшення кількості та методів репресивних заходів виступали керівники невеликих військових підрозділів, а не безпосередньо штаб Верховного командування. Генерал-фельдмаршал Вальтер фон Рейхенау 10 жовтня 1941 р. видав наказ, в якому дозволяв негайно вживати найрішучіших заходів для того, щоб зміцнити авторитет окупаційної влади та запобігти проявам незадоволення місцевого населення, не рахуючись з їх життями¹⁸. Наголосимо на тому, що в цьому наказі командувач 6-ю армією звертав увагу, що під репресивні дії переважно мали підпадати, перш за все, радянські комуністи. Місцеве мирне населення не повинно було потерпати від жорстоких репресій. Для них проводилася «політика заохочення до співпраці». Загалом, уся репресивна система мала працювати завдяки функціонуванню військово-польових судів.

З весни 1942 р. нацистська адміністрація почала формувати суди різних рівнів. Першими були створені районні, а потім міські. Районний, у свою чергу, мав складатися з голови суду та двох засідателів. Бувало, що суди районного значення очолювали бургомістри. Відмітимо, що права виносити вироки про смертну кару в районних суддів не було. Тим паче, усі рішення обов'язково перевірялися й затверджувалися польовою комендатурою. Улітку 1942 р. районні суди були ліквідовані. Незначні правопорушення розглядали старости та бургомістри. З серпня 1943 р. почали роботу мирові суди. Головою тут призначався бургомістр, який урегульовував усі спірні майнові питання (купівлі-продажу, спадкування, оренди тощо)¹⁹.

¹³ Шаповаленко Є. Повсякденне життя... С. 41–42.

¹⁴ Веденєв Д. Корюківка. Імена нацистських катів...

¹⁵ Шаповаленко Є. Повсякденне життя... С. 42–43.

¹⁶ Там само. С. 42–44.

¹⁷ Бевз Я.В. Фельдмаршал Вільгельм Кейтель як головний військовий злочинець у справі радянських військово-полонених. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Сер. «Історичні науки»*. 2022. Т. 33 (72). № 3. С. 13–14. *Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського*. URL: https://hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/3_2022/2.pdf.

¹⁸ Bernd Boll: Generalfeldmarschall Walter von Reichenau. In: Gerd R. Ueberschär (Hrsg.): *Hitlers militärische Elite*. Band 1. Primus, Darmstadt 1998. S. 195–202.

¹⁹ Шаповаленко Є. Повсякденне життя... С. 44.

До того ж, ще восени 1941 р. німецька військова адміністрація вже чітко визначила перелік проступків для розстрілу жителів Чернігівської обл. 6 листопада 1941 р. було оприлюднено «Оголошення коменданта Чернігова про розстріл громадян, що порушують окупаційний режим», у якому зазначалося таке: «1) Самовільне відвідування лісу; 2) Підтримує зв'язок з партизанами та надає їм допомогу (продукти харчування, житло); 3) Не повідомить про місце знаходження партизан та ін.»²⁰. Фактична реалізація цього документа відбулася вже на початку листопада 1941 р., зокрема в оголошенні польового коменданта м. Ніжина зазначалося, що в с. Баранівка було розстріляно 10 мешканців села за напад на 4-х німецьких вояків і хазяїна їх квартири. Також це село було «підпалено та знищено дощенту»²¹. Уже з грудня 1941 р. міри покарання для населення, яке виступало проти окупаційної влади, стали більш жорсткими. Зокрема, активно використовувалися такі методи залякування: смертна кара, вивезення до Німеччини без права сповіщення родичам та ін. Усі ці заходи «боротьби» з мирним населенням на найвищому законодавчому рівні були затверджені на поч. 1942 р. Відомо, що з 16 січня 1942 р. за наказом Вільгельма Кейтеля стало офіційно дозволено солдатам застосовувати всі наявні засоби і методи покарання місцевих жителів, навіть якщо «ворог» – це жінки чи діти. До речі, військовим дозволялося чинити злочини проти людяності й за це вони отримували своєрідну індульгенцію²².

Окупаційна адміністрація намагалася своїм контролем охопити всі сфери життєдіяльності. Повсякденне життя селян ускладнювалося через існування німецьких адміністративних установ. Узимку 1942 р. було створено обласну земельну управу та районні. До їх обов'язків входив контроль аграрної промисловості. Саме вони слідували за термінами вирощування врожаю, його зберіганням та переробкою. Проте їх рішення мали затверджуватися військовим сільськогосподарським командуванням.

Фельдкомендатури та ортскомендатури Чернігівської області очолювали здебільшого угорські військовики. Відомо, що в 1943 р. фельдкомендатурою FK № 194 керував підполковник Імра Чендеш, а ортскомендатурою в Семенівці – Франц Раднот²³. Також у залежності від ситуації в регіоні періодично змінювалося їх розміщення. Наприклад, у 1943 р. фельдкомендатура № 197 з Ніжина була передислокована до Чернігова, а місцева комендатура № I/743 з цього міста – до Ніжина²⁴.

З місцевих жителів гітлерівці формували поліційні органи. Нацисти створювали їх через недостатню кількість своїх сил для умиротворення тутешніх мешканців. Вони виконували накази комендатур та сільських общин. Наприклад, у новоствореній в м. Мена весною 1943 р. фельдкомендатурі № 668 VII відділ займався співпрацею з місцевим населенням для вербування добровольців до допоміжних підрозділів німецької армії²⁵, зокрема воєнізованого формування «Загін охорони врожаю»²⁶. Для боротьби з партизанами їх не використовували. Іноді вони охороняли об'єкти військового значення, наглядали за військовополоненими, виїжджали на арешти партійно-радянського активу, проводили обшуки, проте найчастіше займалися агітацією та інформуванням населення проти радянської влади, партизан. Заробітна плата їх коливалася від 5 до 40 карб. У селах поліційні відділи налічували до 15 поліцаїв. Брала не всіх. Вік поліцаєв міг коливатися від 20 до 35 років (старшини до 45 років), до того ж треба було бути високим та міцним фізично²⁷.

Мала місце також примусова праця селян Чернігівської області в 1941–1943 рр. Так, у серпні 1941 р. рейхсміністром окупованих східних територій Альфредом Розенбергом було видано наказ про введення обов'язкових трудових повинностей. Трудодні були передбачені для населення віком від 18 до 45 років, але з 1943 р. вікові рамки зросли до 65 років. Містяни відпрацьовували повинності на заводах, а дехто продовжив працювати за своїм фахом (учителі, лікарі та ін.). Зауважимо, що в містах працювали Управління робочої сили, яким звітували біржі праці (тогочасні центри зайнятості населення). Селяни займалися господарством, зокрема трудилися на фермах чи йшли на найближчі будівництва. Якщо людина відмовлялася працювати, її могли заарештувати чи навіть розстріляти²⁸.

²⁰ Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.): сб. док. и мат. Киев: Политиздат Украины, 1978. С. 63–64.

²¹ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. Р-4393. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 9. Типографський друк.

²² Бевз Я.В. Фельдмаршал Вільгельм Кейтель...

²³ Спалені села і селища Чернігівщини в 1941–1943 роках: злочини проти цивільного населення. С. 89–90.

²⁴ ДАЧО. Ф. Р-3003. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 97, 173; Ф. Р-4211. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 16.

²⁵ Галузевий державний архів Служби Безпеки України (далі – ГДА СБ України) м. Чернівці. Ф-7. № 17108. Арк. 20–20 зв., 22.

²⁶ ДАЧО. Ф. Р-3343. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 108.

²⁷ Шаповаленко Є. Повсякденне життя... С. 44–47.

²⁸ Науменко В., Нестеренко В. Зона військової адміністрації... С. 17–18.

У вересні–листопаді 1941 р. гітлерівці трансформували всю колгоспну систему, провели ряд економічних реформ. Колгоспне майно збиралось у всіх селян. Очолили колгоспи переважно ті самі голови, що були й раніше. Улітку 1942 р. ці господарства перейменували на «трудові общини». Люди працювали бригадами, які поділялися на ланки. Одна ланка – це жителі 8–10 дворів. Весь інвентар було порівно розділено між усіма бригадами. Зауважимо, що на рік необхідно було в середньому відпрацювати 80 (для жінок) або 120 (для чоловіків) трудоднів. Робітники після збору врожаю отримували свій відсоток (за 1 трудодень зернових давали до 1 кг дуже рідко, в основному по 300–400 грамів), а з 1942 р. запровадили грошову оплату. Платили мало, фінансів часто не вистачало. За 100 трудоднів давали від 1 до 3 карбованців. Крім того, за виконання трудоднів селяни могли одержати додаткові ділянки землі. Наприклад, в Авдіївській сільській управі Понорницького району положення «Реєстраційних листів про наділення селян земельними ділянками» дозволяло за 200–300 трудоднів одержати 0,2 га землі; а понад 300 трудоднів – 0,3 га²⁹.

Робочий день звичайного селянина починався о 4-й ранку і тривав до 20-ти години. Усі свята та вихідні скасовувалися, зокрема релігійні. Якщо людина запізнювалася, то її штрафували (від 200 карбованців, а за прогул усього дня – 500, за інші проступки – до 1000)³⁰. За неякісне виконання одного робочого мінімуму передбачалося грошове стягнення чи певні санкції (це могли бути додаткові примусові роботи). Не зважали ні на стан здоров'я робітників, ні на погоду. Наприклад, староста Новобасанського району наклав штраф на десятох селян по 300 карбованців кожному за те, що вони без дозволу старости виорали власні городи. Також 23 січня 1942 р. він застосував до мешканця с. Красне Новобасанського району А. Лопати штраф у 1000 карбованців за «недогляд жеребчика, який від неналежного ставлення здох»³¹.

Усе, що мало виконуватися за допомогою тягової робочої сили (коня чи трактора), селяни під час окупації здебільшого робили вручну. За крадіжку зернових чи пасльонових культур мінімально карали у вигляді штрафу чи конфіскації майна, а іноді навіть розстрілювали. Гітлерівці заохочували селян до праці своїми обіцянками про надання індивідуальних земельних ділянок у користування (про приватну власність не говорили). За колабораціонізм пропонували присадибні ділянки (до 2-х гектарів), але не для приватизації³².

До Німеччини на примусові роботи відправляли здорових людей від 16 до 50 років. Трудилися вони здебільшого в галузі сільського господарства, на будівництвах або на видобувній, металургійній, хімічній промисловості. Робочий день тривав 12 годин, на тиждень був 1 вихідний. Зарплата становила приблизно 25–30% від виплати середнього німецького робітника. Трохи легше було в приватних господарствах (хатні робітники, няньки)³³.

Підсумовуючи, зазначаємо, що період окупації з 1941 по 1943 рр. на теренах Чернігівщини характеризується великими людськими втратами серед мирних мешканців сіл та невеличких містечок, складними умовами повсякденного життя через запровадження гітлерівського військово-адміністративного ладу та жахливого правового становища. Умови примусової праці, вивезення людей до Німеччини лише підтверджують відсутність людяності у прибічників нацистського режиму. Вважаємо, що злочини такого характеру не мають строків давності й виправдати їх неможливо. Це дослідження має перспективи подальших розвідок у питанні поглиблення матеріалу в означений період та продовження збирання фактів важкого повсякденного життя мирного населення в умовах окупації.

References

Bevz, Ya. (2022). Feldmarshal Vilhelm Keitel yak holovnyi viiskovyi zlochynets u spravi radianskykh viiskovopolonenykh [Field Marshal Wilhelm Keitel as the main war criminal in the case of Soviet prisoners of war]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V.I. Vernadskoho. Ser. «Istorychni nauky» – Scientific notes of I. Vernadskiy Tavriya national university. Series «Historical sciences»*, T. 33 (72), 3, P. 11–16.

Butko, S., Lysenko, O. (2013). Spaleni sela i selyshcha Chernihivshchyny v 1941–1943 rr.: zlochyny proty tsyvilnoho naseleння: Zbirnyk dokumentiv i materialiv [Burned villages and towns of Chernihiv region in 1941–1943: crimes against the civilian population: Collection of documents and materials]. Chernihiv, Ukraine.

Dereiko I. (2012). Mistsevi formuvannya nimetskoï armii ta politsii u Raikhskomisariati «Ukraina» (1941–1944 r.) [Local formations of the German army and police in the «Ukraine» Reichskommissariat]. Kyiv, Ukraine.

²⁹ ДАЧО. Ф. Р-3059. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 1–41.

³⁰ ДАЧО. Ф. Р-3085. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 9.

³¹ ДАЧО. Ф. Р-4480. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 69, 78.

³² Шаповаленко Є. Повсякденне життя... С. 118–127.

³³ Там само. С. 75–81.

Hrytsenko A. (2021). Formuvannia Hlukhivskoho partyzanskoho zahonu: pravda i vymysly [The formation of the Hlukhiv partisan detachment: truth and fiction]. *Siversshchyna v istorii Ukrainy – Siversshchyna in the history of Ukraine*, 14, P. 286–288.

Kentii, A., Lozyskyi, V. (2005). Viina bez poshchady i myloserdia: Partyzanskyi front u tylu vermakh-tu v Ukraini (1941–1944) [War without grace and mercy: Partisan front in the rear of the Wehrmacht in Ukraine (1941–1944)]. Kyiv, Ukraine.

Koliienko, A. (2021). Uchast 105-i uhorskoj dyvizii v represyvnnykh aktsiakh na terenakh Chernihivshchyny v 1941–1943 rr. [Participation of the 105th Hungarian Division in repressive actions on the territory of Chernihiv region in 1941–1943]. Hlukhiv, Ukraine.

Koliienko, A. (2022). Rol partyzanskykh ziednan u spalenni sil ta selyshch Chernihivshchyny v 1941–1943 rr. [The role of partisan units in the burning of villages and towns of Chernihiv region in 1941–1943]. *Studentski istorichni studii – Student historical studies*, 8, P. 19–23.

Kovalenko, O., Podkur, R., Lysenko, O. (2013). Chernihivshchyna v roky natsystskoi okupatsii: Dokumenty i materialy [Chernihiv region during the years of Nazi occupation: Documents and materials]. Chernihiv, Ukraine.

Kraus, T., Varga, E. (2015). Vengerskie voiska i natsistskaia istrebitelnaia politika na territorii sovet-skogo Soiuzu [Hungarian troops and the Nazi extermination policy on the territory of the Soviet Union]. *Zhurnal rossiiskikh i vostochnoevropiiskikh istoricheskikh issledovaniy – Journal of Russian and east European historical studies*, 1 (6), P. 91–99.

Naumenko, V., Nesterenko, V. (2011). Zona viiskovoi administratsii 1941–1943 rr.: osnovni napriamy okupatsiinoi ekonomichnoi ta sotsialnoi polityky [Zone of military administration in 1941–1943: main directions of occupation economic and social policy]. Kyiv, Ukraine.

Nesterenko, V. (2012). Umovy rozghortannia radianskoho partyzanskoho rukhu v 1941 – na poch. 1942 rr. [The conditions for the deployment of the Soviet partisan movement in 1941 – at the beginning of 1942]. *Sumskyi istoriko-arkhivnyi zhurnal – Sumy historical-archive journal*, XVIII–XIX, P. 106–110.

Shapovalenko, Ye. (2018). Povsiakdenne zhyttia silskoho naseleння Chernihivshchyny v roky okupatsii (1941–1943 rr.) [Everyday life of the rural population of Chernihiv region during the occupation (1941–1943)]. Chernihiv, Ukraine.

Ungvari, K. (2011). Vengerskie okkupatsionnye voiska na Ukraine v 1941–1942 gg. [Hungarian occupation troops in Ukraine in 1941–1942]. *Klio*, 2–3, P. 53–59.

Гриценко Андрій Петрович – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри історії, правознавства та методики навчання, Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка (вул. Київська, 24, м. Глухів, Україна, 41400).

Hrytsenko Andriy – doctor of pedagogical sciences, docent, the head of department of history, law and teaching methods, O. Dovzhenko Hlukhiv national pedagogical university (24 Kyivska Str., Hlukhiv, Ukraine, 41400).

E-mail: metodistAndre@gmail.com

Колієнко Анжеліка Анатоліївна – асистентка кафедри історії, правознавства та методики навчання, Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка (вул. Київська, 24, м. Глухів, Україна, 41400).

Koliienko Anzhelika – assistant of the department of history, law and teaching methods, O. Dovzhenko Hlukhiv national pedagogical university (24 Kyivska Str., Hlukhiv, Ukraine, 41400).

E-mail: kolienkoanzelika@gmail.com

MILITARY-ADMINISTRATIVE, LEGAL LAW AND DAILY LIFE OF THE RURAL POPULATION OF THE CHERNIHIV REGION in 1941–1943

The purpose of the research is to study the peculiarities of the daily life of the rural population of Chernihiv region in 1941–1943 in the conditions of the military-administrative and legal system of the occupation authorities, *the methodological* basis of the work is general scientific (analysis, synthesis, deduction, induction, systematic approach) and special historical (historical-genetic, historical-comparative and historical-systemic methods) methods and principles of historicism, periodization, subjectivism, optimization of the volume of information. *The novelty of the work*. The article is the first to analyze the established military-administrative and legal system based on documentary sources.

Conclusions. The authors of the article draw attention to the fact that during the occupation in the Chernihiv region, the everyday life of the rural population changed significantly. The highest manifestation of its deterioration was the burning by the occupiers of more than 60 settlements in the Chernihiv region. Thanks to the analysis of historical sources and scientific works by a number of scientists, the authors of the article also determined the essential features of the influence of the occupation regime on the everyday life of the rural population of Chernihiv region, analyzed their main components: the activities of field and local commandants, the deployment of repressive measures against the population with the introduced system of punishments from fines, restrictions to shootings and total control over the life and activities of the local population. This punitive policy was, in fact, revenge of the occupiers on civilians for cooperation with the local Soviet partisans. The article gives a number of examples of the destruction of local civilians

by the Nazi invaders on the territory of the Chernihiv region during 1941–1943. It also shows that the occupation regime organized by the invaders led to great human losses among civilians in villages and small towns of Chernihiv region, difficult conditions of everyday life due to a terrible legal situation of the population by the occupiers and the deportation of people to Germany.

Key words: everyday life, population, peasants, propaganda, Chernihiv region, occupiers, Nazis, regime, order.

Дата подання: 20 травня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 18 червня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Гриценко, А., Колієнко, А. Військово-адміністративний, правовий лад та повсякденне життя сільського населення Чернігівщини в 1941–1943 рр. *Сіверянський літопис*. 2023. № 3. С. 92–98. DOI: 10.58407/litopis.230308.

Цитування за стандартом APA

Hrytsenko, A., Koliienko, A. (2023). Viiskovo-administratyvnyi, pravovyi lad ta povsiakdenne zhyttia silskoho naseleння Chernihivshchyny v 1941–1943 rr. [Military-administrative, legal law and daily life of the rural population of the Chernihiv region in 1941–1943]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 92–98. DOI: 10.58407/litopis.230308.

